

Provisoriets välsignelse och vetenskapernas drottning

*Kommentarer till Mårten Björks universalistiska
förståelse av den akademiska teologin*

MATTIAS MARTINSON

Mattias Martinson är professor i systematisk teologi vid Uppsala universitet.

mattias.martinson@teol.uu.se

Inom den moderna akademiska teologin har man i århundraden ställt kritiska frågor kring vilken typ av aktivitet teologi egentligen är. Varför akademisk *teologi* i en tid när den moderna vetenskapen drev åt ett håll som successivt och effektivt underminerade de trostraditioner i vilken teologin var rotad? Och än mer aktuellt i dag: varför behövs teologisk forskning och undervisning vid ett sekulärt universitet i en tid då kyrkans tro inte längre är en given offentlig angelägenhet? Kontrasten mellan den medeltida skolastiska föreställningen om teologin som vetenskapernas drottning, *regina scientiae*, och den moderna idén om världens avförtrollning, med religionens – och därmed teologins – försvinnande som förväntat resultat, kunde inte vara större.¹ Eller kunde den det?

Frågan om den akademiska teologins nutida legitimitet skulle med en gnutta experimentell humor kunna utredas just mot bakgrund av olika sätt att besvara frågan om vad ”teologins vetenskapliga drottningsskap” hänger på. Hänger det på en förmåga att ge en kristet-universalistisk grund åt universitetet och dess fakulteter, ja, då är det svårt att i vår tid tänka sig ett mer egendomligt vetenskapligt anspråk. Hänger det i stället på en särskild historiskt erövrad förmåga att svara an mot hela vetenskapens predikament

1. För ett strålande exempel på en medeltida teologisk hierarkisering av kunskapssökandets förutsättningar, se Bonaventura, *De reductione artium ad theologiam*, New York 1955.

i en tid av osäkerhet kan det möjligen bli begripligt – kanske till och med intressant?

En ny debatt om teologins vetenskaplighet

Längre fram återkommer jag till frågan om teologins drottningsskap. Innan dess vill jag rikta blicken mot Mårten Björks artikel ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, där han utvecklar ett intressant och originellt argument för den akademiska teologin som en universell kunskapsform i sin egen rätt.² Han argumenterar inte för ett modernt teologins drottningsskap över alla vetenskaper, det ska genast erkännas. Men argumentet är åtminstone ett försök att visa på den akademiska teologin som en verksamhet med ”en systematisk och summerande natur” som ”försöker etablera universell och kritisk kunskap om materialet den undersöker då den ofta står i dialog med de andra vetenskaperna”.³ Och som jag tolkar det: när materialet handlar om de stora frågorna blir denna universella teologiska kunskapsproduktion med rätta vetenskapligt anspråksfull och skyggar inte för att dra normativa slutsatser med vida implikationer.

Björks rika framställning bottnar i idén – närmast hämtad från Erik Peterson (1890–1960) – om att den moderna akademiska teologin har sin fortsatta legitimitet och giltighet i kraft av en *kritisk auktoritet*. Det är en auktoritet som i sammanhanget avgränsas från en karismatisk form av auktoritet. ”Akademien”, hävdar Björk, ”är en plats som utmärks av kritisk distans snarare än existentiell tro”.⁴ Den akademiska teologins universella kunskapsanspråk ska inte i första hand uppfattas religiöst, utan just som vetenskapligt universella anspråk. Som *vetenskaplig* verksamhet, tycks Björk mena, kan teologin när den lyckas med sin uppgift betraktas som producent av allmängiltig kunskap och även vara berättigad till en viss anspråksfullhet i förhållande till denna kunskap. Detta genom att teologin tar på kritiskt allvar ”material med en universell kunskapsform i kraft av frågorna som de ställer och svaren de ger”.⁵

En av bakgrunderna till Björks resonemang är en text av Joel Halldorf som – om man ska sammanfatta resonemanget ytterst kortfattat – förespråkar en kyrklig eller andlig uppgift för den akademiska teologin på ett sätt som enligt Björk kommer att relativisera ”skillnaden mellan universitet och kyrka”.⁶ Halldorf kritiserar den nutida bibelvetenskapen för att inte ge rum

2. Mårten Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 98 (2022), 217–245, <https://doi.org/10.51619/stk.v98i3.24734>.

3. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 244.

4. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 231.

5. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 239.

6. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 230. Se även Joel Halldorf,

för läsning av bibeltexter utifrån *regula fidei*, trons regel, och att bibelvetenskapen därmed missar ett påstått andligt uppdrag. Halldorf tycks ha som utgångspunkt att inga perspektiv är neutrala eller överordnade några andra. I bibelvetenskapens fall inte heller den historisk-kritiska exegetikens metoder. Sålunda hålls kritisk och karismatisk auktoritet inte isär och följaktligen borde man, enligt Halldorf, även i akademien uppmuntra till andliga läsningar. Med utgångspunkt i vad jag här ska kalla ”en strategisk relativism” kritiserar Halldorf något som han kallar ”tvårumstänkande”, det vill säga en (ur den strategiska relativismens perspektiv) illegitim uppdelning – i detta fall mellan den akademiska bibelvetenskapens och den religiösa trons sfärer.⁷

Björk går (med rätta vill jag tillägga) till storms mot denna tvivelaktiga relativisering av skillnaderna mellan den akademiska teologins och den religiösa sfärens olika rum. Genom att skilja mellan kritisk, karismatisk och juridisk auktoritet visar Björk i sin artikel tydligt att det finns viktiga skillnader att betona som förklarar den akademiska teologins förmåga att under hårt sekulärt tryck ändå behålla sin plats och sin signifikans bland vetenskaperna. Teologins eventuella universella anspråk måste vara vetenskapliga anspråk, inte andliga, och de kan på intet sätt parasitera på en karismatisk eller juridisk auktoritet vid sidan av den kritiska auktoriteten. Björk anammar därför idén om två skilda rum och vill i motsats till Halldorf försvara den.⁸

I det som följer vill jag nu med utgångspunkt i en initial samsyn med Björk och hans starka betoning av en kritisk vetenskaplig auktoritet fördjupa diskussionen en aning, genom ett antal problematiserande kommentarer kring vad som med Björk möjligen kan bli problematiska konsekvenser av ett alltför överdrivet sådant tvårumstänkande.

Material, disciplin och auktoritet

En betydelsefull aspekt av Björks resonemang ligger i hans betoning av materialet för det teologiska studiet. Troheten till materialet, det vill säga det avancerade kritiska engagemanget i förhållande till det material som granskas, betonas gång på gång i Björks text såsom en av de faktorer som

⁷Exegetik, teologi och allegori”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 94 (2018), 207–230.

7. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 230. Med *strategisk relativism* menar jag i detta sammanhang en argumentation som i syfte att legitimera problematiska uppfattningar använder en allmänt spridd kulturkritisk missuppfattning om att det inte finns tillgång till någon som helst objektiv kunskap eller några giltiga gränser mellan legitima och illegitima anspråk. Ofta används den strategiska relativismen för att i nästa skede underbygga en tydligt icke-relativistisk hållning till det man med hjälp av den strategiska relativismen vill legitimera.

8. Björk, ”Akademisk teologi som universell kunskapsform”, 231.

tydligast definierar den akademiska teologens fria vetenskapliga roll i förhållande till teologiska roller baserade på annan än kritisk auktoritet.⁹

Precis som i andra vetenskaper är det akademiskt-teologiska primärmaterialiet hämtat från sfärer utanför akademien (det vill säga studieobjekten är principiellt sett delar av den *totala* värld som vetenskapen beforskar för att förstå världen bättre). Men – och även det likt andra vetenskaper – material hämtas också ständigt från akademien själv i form av teorier, metoder, läsararter, hypoteser, vetenskapliga traditioner, biblioteksbestånd, utrustning av olika slag och så vidare. Det kan i förstone verka förvirrande att tala om det senare som material, men det är *de facto* ett vetenskapligt material i så måtto att det springer ur tidigare materialbearbetningar, vetenskapliga förlopp och skolbildningar som bildar ytterst konkreta förutsättningar för forskningen. Det gäller på liknande sätt som valet av färgmaterial för att måla en tavla påverkar den färdiga målningen i sin helhet, eller valet av tekniker och byggmaterial påverkar arkitektens möjligheter att förverkliga sina idéer och därmed arkitekturen själv.

Om den vetenskapliga uppgiften exempelvis är att studera en bibeltext (som givetvis har sitt ursprung i världen i stort, inte i akademien) genomförs den alltid med tillgripande av akademiskt formaterat material som placerar resultatet av studiet inom ramen för den akademiska logiken. Detta förhållande är så självklart att man sällan tänker på det, och i allmänhet vållar det inga större problem. Vetenskapliga discipliner äger effektiva sätt att beskriva och förklara materiella skillnader och tekniska förlopp i det vetenskapliga arbetet som gör att resultaten oftast framträder tydligt och därmed kan ges status av universell kunskap. Med Björks resonemang i bakhuvudet kan man kanske hävda att disciplinen skapar universell kunskap, medan en odisciplinerad förståelse av uppgiften riskerar att skapa oreda och i sista hand illegitima anspråk grundade på en annan auktoritet än den vetenskapligt-kritiska.

Här kan man emellertid skönja två nya dimensioner i resonemanget som inte diskuteras av Björk. Dels relationen mellan kritiska auktoriteter hos *olika* discipliner, dels den *historiska* utvecklingen av discipliner och deras ständiga omförhandling av sin auktoritet.

Vetenskaplig eller disciplinär auktoritet?

En ständig problematik i den konkreta universitetsvärlden är den ekonomiska materialitetens direkta och indirekta påverkan på den disciplinära materialiteten. Man skulle som forskare kunna se det som en djupgående antinomi mitt i det akademiska livsrummet att den egna disciplinens

9. Björk, "Akademisk teologi som universell kunskapsform", 234.

sanningssträvan hindras och kringkärs av ekonomiska överväganden på högre hierarkiska nivåer inom universitetet. Även om det för de flesta sannolikt är självklart att ett universitet inte har råd med allt och att prioriteringar ständigt måste göras är det sannolikt lika självklart för den kritiskt sinnade forskaren att den årliga fördelningen av medel till olika vetenskapliga verksamheter inte är en oskyldig verksamhet.

Ingen rektor sitter någonsin i toppen av sitt universitet och tänker ut en vetenskaplig ordning som han eller hon anser vara den absolut optimala vid just den tidpunkten. Medlen fördelas snarare enligt historiska fördelningsmodeller som möjligen modifieras på marginalen. Ibland sker det givetvis förändringar och mer radikala ingrepp som får stor betydelse för olika lokala vetenskapliga verksamheter och discipliner ute vid de olika fakulteterna, men det handlar lika ofta om att man i universitetets ledning måste reagera på en förändrad tillförsel av medel från externa finansörer. I Sverige finansieras den mesta vetenskapliga verksamheten av staten och därmed påverkar olika politiska vindar och prioriteringar den materiella basen för all kunskapsproduktion.

Detta är kanske rena självklarheter, åtminstone borde det väl vara det. Men det är inte fullt lika självklart hur en sådan iakttagelse kring den materiella verkligheten vid ett universitet ska samspela och integreras med en teoretisk förståelse av den akademiska teologins kunskapsanspråk. Allra först måste man konstatera att Björks resonemang om den kritiska auktoriteten äger en giltighet bortom denna materiella verklighetsutblick. I den mån akademisk teologi bedrivs vid ett modernt universitet är det utifrån dess vetenskapliga legitimitet den ska bedömas och dess auktoritet är med Björks terminologi en *kritisk* auktoritet. Så långt är allt i sin ordning.

Det är först när frågan ställs om vilken typ av akademisk praxis som den kritiska auktoriteten förhandlas utifrån som problembilden blir mer komplex. Den i dag allt mindre uppmärksammade så kallade Hedeniusdebatten om tro och vetande (1949 och vidare in i 1950-talet) hade starka kritiska implikationer för den akademiska teologin i Sverige, som inte sällan av Ingemar Hedenius (1908–1982) själv anklagades för att stå i kyrkans tjänst, snarare än i det universella kunskapssökandets tjänst. För att använda terminologin från Björks diskussion kring Joel Halldorfs kritik av tvårumstänkandet kan man säga att Hedenius ville hävda att en karismatisk och/eller juridisk auktoritet hade smugits in i den akademiska teologins rum och korrumpert den (i akademiskt-kritiskt hänseende). En sådan tolkning av Hedenius anklagelser mot universitetsteologin förklarar varför denne inte ville låta teologiska lärare examinera doktorer i teologi, de skulle underordnas lärare från den filosofiska fakulteten ända till dess man hade

programmerat om dem, så att säga, och fått dem att underordna sig den akademiska logiken och dess kritiska auktoritetsideal.¹⁰

Hedenius religions- och teologikritiska retorik är vida känd som överdriven och illasinnad, men likväl betydelsefull och intressant ur många principiella synvinklar.¹¹ I relation till Björks försvar av en konstruktivt reflekterande och spekulativ teologi på basis av en metodologisk agnosticism och en akademisk-kritisk auktoritet blir Hedenius sökande efter konfrontation med kyrkliga maktintressen inom teologin mindre intressant som utgångspunkt för fortsatt diskussion. Mer intressant blir att betrakta den akademiska teologins tradition som en tradition delvis åtskild från andra akademiska traditioner, och inse att den konflikt som Hedenius ville underblåsa genom antiklerikal retorik i själva verket handlar om en mer utbredd antagonism inom själva vetenskapen och den akademiska identiteten, där det inte är självklart vad som verkligen kännetecknar den kritiska auktoriteten i olika discipliner och traditioner. Man behöver inte gå till den akademiska teologin för att få exempel på konkurrerande disciplinära traditioner och perspektiv som skapar långvarig misstro mellan olika vetenskapliga aktörer.¹² Om man går tillbaka till Hedenius kritik skulle man kunna avfärda den antiklerikala retoriken och ändå hävda att teologins materialitet i fråga om traditioner, metoder, läsararter och litteraturbestånd är så förlegad och ur tiden att man på allvar måste ifrågasätta dess uppfyllande av den kritiska auktoritetens kriterier och kännetecknen. Detta har givetvis också skett på många universitet runt om i världen, teologiska fakulteter och institutioner läggs ner eller slås ihop med andra enheter – det senare med följderna att disciplinens syn på kritisk auktoritet måste omförhandlas i en ny disciplinär kontext.

I kölvattnet av en sådan antagonistisk inomvetenskaplig debatt, som ständigt pågår mellan olika vetenskapliga aktörer, är det lätt att återknyta till den ekonomiska materialiteten och det sättande av villkor för vetenskapligt tänkande som fördelningen av medel till olika verksamheter ytterst sett innebär. I det perspektivet är universitetet och akademien inte ett enda rum utan många olika rum med provisoriska gränser mellan sig, där det i bästa fall finns ett djupt erkännande av mångfalden och behovet av den, men tidvis också ett brutalt misskännande av ett och annat rum. Jag uppfattar Björks resonemang om det akademiska rummet så, att han i första hand vill

10. Ingemar Hedenius, *Tro och livsåskådning*, 4:e uppl., Stockholm 1964, 314.

11. Johan Lundborg, *När ateismen erövrade Sverige: Ingemar Hedenius och debatten kring tro och vetande*, Nora 2002.

12. För läsarna av den här tidskriften räcker det att påminna sig den långvariga dikotomiseringen mellan analytisk och kontinental filosofi, som bland annat har inneburit att filosofilärare vid ett lärosäte har haft en uppfattning om vad som djupast kännetecknar disciplinen, medan denna uppfattning överhuvudtaget inte erkänns av lärare på ett annat lärosäte.

se den akademiska teologin som del av denna ibland antagonistiska men i första hand *agonistiska* helhet, även om han inte direkt berör den inomakademiska konfliktssidan. Det finns givetvis en möjlig agonistisk uttolkning av den kritiska auktoritetstanken som jag inte ska utveckla vidare här, men som jag ändå nämner för att göra det troligt att Björks huvudpoäng inte nödvändigtvis faller med denna del av mitt resonemang.

Vad jag vill konstatera och understryka är att det trots allt finns en påtaglig gräns mellan den allmänt tänkta vetenskapliga auktoritet som den kritiska metoden enligt Björk ger tillgång till, å den ena sidan, och en bestämd disciplinär uttolkning av denna vetenskaplighet, å den andra. Vidare att detta förhållande gör att rummet utanför akademien, samhället i stort, med dess finansiering av den verksamhet som bedrivs inom akademierna, inte heller är helt avsnört från det akademiska rummet. I grund och botten finns det, vilket ju alla vet, en djup samhällslig påverkan på det som vi med rätta också kan förstå som ett separat kritiskt akademiskt rum. I den akademiska teologins perspektiv betyder detta, att också den religiösa karismatiska auktoriteten stundom smyger sig in med olika styrka och facetter. Det var sannolikt den omständigheten som Hedenius teologikritik djupast sett handlade om.

Upplysning och kunskapsutveckling

Ett annat sätt att problematisera den strikta tanken om två rum är att peka på den vetenskapliga verksamhetens historiska sida. Redan i föregående avsnitt pekade jag på disciplinernas utveckling och den antagonism som kan uppstå mellan olika vetenskapliga traditioner i en kamp om vetenskaplig auktoritet, prestige och materiella resurser. Det är inte tillräckligt att bedöma olika discipliner rent logiskt och i kraft av sina operationer, det finns och kommer alltid att finnas en politisk dimension.

Alla som har varit med och utvärderat olika former av forskningsansökningar vet att man i skärningspunkten mellan olika discipliner inte endast kan använda abstrakta kriterier och en snäv resultatanalys. Vid sidan om bedömningen av värdet av ett vetenskapligt projekt måste man placera in projektansökan i sin vetenskapliga kontext, vilket bland annat kräver ett erkännande av legitimiteten i frågor, hypoteser och förväntade resultat, som man själv inte är expert på. En typ av frågeställning kan i en disciplin ha en lång tradition och vara självklar (och därmed också aktualisera en rad hävdvunna strategier) medan den i en annan disciplin kan framstå som ny, vital och explorativ, samtidigt som den i en tredje disciplin kanske framstår som illegitim och närmast ovetenskaplig. Vetenskapen är i den här meningens fylld av traditioner som skapar ett tidsligt djup i det kritiska akademiska

rummet. I utvärderingspaneler – som nästan uteslutande brukar vara sammansatta av personer från olika om än närliggande discipliner – blir det därför alltid en slutlig förhandling om vilken som är den mest framstående projektplanen och varför den ska tilldelas pengarna framför någon annan.

Det finns en annan tidslig aspekt att fundera över i relation till separationen mellan det akademiska rummet och andra rum, nämligen frågan om vetenskapens framsteg och detta framstegs relation till samhällets och kulturens framåtskridande. Den moderna vetenskapen har sedan århundraden utvecklats i symbios med ett bredare hopp om utveckling och framåtskridande. Det står i dag klart att den linjära uppfattningen om ett befriande socialt och kulturellt framåtskridande baserat på en långsiktigt vetenskaplig förståelse av världen, samt en parallell uppgörelse med vidskepelse och falsk kunskap, inte längre fångar vetenskapens verkliga roll i samhällsutveckling. Vetenskapen är inte någon entydig kraft, än mindre står det klart hur dess mångfacetterade kraftfält relaterar till ett tänkt historiskt framåtskridande, som därtill också är en starkt ifrågasatt föreställning.

Men vetenskapen har ändå fortsatt en hög ställning i samhället och ett högt förtroende bland medborgare i demokratiska samhällen.¹³ Det finns självklart högst befogade förhoppningar om att vetenskap ska leda fram till lösningar som hjälper mänskligheten att nå vidare i tider av kriser. Pandemins utmaningar och utvecklandet av nya vacciner är ett strålande exempel på vetenskapens förmåga att kraftsamla för att lösa problem och skapa ny kunskap som bryter ner det som riskerar att dra mänskligheten in i konflikt, mörker och kaos. Att tala om kritisk auktoritet och vetenskaplighet är därför inte bara en fråga om att placera in en viss aktivitet i ett särskilt rum. Det kräver också att rummet uppfattas som ett rum där det sker saker som är värdefulla för livet i världen i stort och därför kommer olika discipliner och vetenskapliga inriktningar ständigt att försöka hitta argument för den egna aktivitetens djupare och mer grundläggande betydelse, så att goda skäl kan ges för verksamheten även i tider eller situationer då den ifrågasätts eller utsätts för stark konkurrens.

Denna ”teologiska” dimension av de vetenskapliga disciplinerna är på sätt och vis naturlig. Den kan betraktas som teologisk i den rudimentära meningen att den söker efter djupare skäl för sin egen verksamhet. Man betraktar inte världen på ett visst sätt och löser vetenskapliga uppgifter på ett visst sätt *bara* för att man vill ge ett perspektiv bland andra. Anspråken inom vetenskaperna är *de facto* mer uppskrivade än så. Givetvis är det ofta så, att man som forskare inser att man faktiskt bara ger ett perspektiv bland andra,

13. Se exempelvis ”VA-barometern 2022/23”, *Vetenskap & Allmänhet*, 13 februari 2023, <https://v-a.se/2022/12/va-barometern-2022-23/>.

att det man erbjuder är en sorts provisorium, men man gör det nästan alltid *också* för att man har en känsla av att de resultat man uppnår – på just det sättet och med de metoder som just den disciplinen tillämpar – är högst väsentliga, ja kanske till och med grundläggande och mer väsentliga än andra perspektiv. Det kan handla både om en sorts teoretisk uppfattning om den egna disciplinens fundamentala betydelse, men också om en praktisk uppfattning om vilka frågeställningar som är mest akuta och betydelsefulla att få svar på. Om jag som kemist engagerar mig framgångsrikt i utveckling av batterier för den gröna omställningen, kan jag vara ganska säker på att det kommer kritiska röster från exempelvis historiker, jurister eller filosofer som rör frågan om batteriproduktionens alla baksidor. Vetenskaperna är inte ense om var man ska börja i tolkningen och beskrivningen av verkligheten, eller vilket perspektiv som ska läggas till grund för andra perspektiv.

Vetenskapens tendens att i olika historiska skeden hantera sin inneboende strävan efter framåtskridande och upplysning leder i vår tid av enorm mångfald till att forskare träder ur det akademiska rummet och dess kritiska auktoritetslogik, för att genast gå in i ett rum för offentlig debatt där det främst är den karismatiska auktoriteten som är verksam. Det gäller att ta plats, synas och få sin röst hörd. Hierarkier av viktigare och mindre viktiga vetenskaper och inriktningar uppstår med viss automatik. Med detta menar jag att det i dag inte är lätt som forskare att framträda med universella och auktoritativa kunskapsanspråk baserade endast på strikt vetenskapliga rön. Det handlar i hög grad också om att söka en legitimitet som övertygar på ett annat plan, och den legitimiteten är inte med nödvändighet akademiskt-kritisk. Populärvetenskap och nyttjande av vetenskaplig prestige i mediala sammanhang är bekanta fenomen som strikt talat inte går att värja sig för, och man måste i den meningen erkänna att det finns en stark kontinuitet mellan det akademiska rummet och de rum som befolkas av karismatiska aktörer.

Ett annat sätt att säga ungefär samma sak är att hävda att vetenskapen i dagens samhälle aldrig är någon ren och oskyldig kritisk verksamhet i upplysningens tjänst. Den förhandlas fram i skärningspunkten mellan ett kritiskt tänkande och en önskan om att övertyga andra om det högre värdet av ett visst perspektiv. Den förhandlas fram i skärningspunkten mellan rationella överväganden om vad som är viktig kunskap och starka politiska och ekonomiska intressen. Man kunde kanske till och med säga att den förhandlas fram i skärningspunkten mellan vetande och tro. Av den anledningen är Björks reflektioner kring den kritiska auktoriteten både viktiga och otillfredsställande på samma gång. I sin kritik mot Halldorfs tvårumstänkande, där han med rätta avvisar en konkret andlig uppgift för den akademiska

teologin, förlorar han samtidigt blicken för det ständiga vetenskapliga behovet av en extern legitimitet, som både kan vara högst rimlig och fullständigt korrupperande.

Kulturteologi och vetenskap

En ytterligare omständighet som gör det komplicerat att hålla sig till ett strikt tvårumsstänkande, åtminstone beträffande den akademiska teologin, är det faktum att teologins akademiska traditioner redan är religiöst och andligt formaterade. Här behöver man göra en skillnad mellan Halldorfs fråga efter en andlig praktik inom universitetsteologins ramar och en fråga efter teologins andliga traditioner. Den första frågan är tämligen lätt att avvisa, åtminstone i många nutida kontexter. Vid ett sekulärt universitet är det – och förblir – direkt olämpligt att låta det kritiska teologiska studiet syfta till en andlig praktik och utövandet av ”existentiell tro”, för att använda Björks uttryck. Däremot är det ofrånkomligt att det kritiska teologiska studiet omfattar material, frågeställningar och kunskapstraditioner som står i direkt kontakt med en andlig praktik och existentiell tro, nämligen de religiösa traditioner som utgör en väsentlig del av det totala teologiska materialet. Allt av teologisk relevans har givetvis inte med de religiösa traditionerna att göra, men det vore exempelvis ytterst naivt att påstå att inte de dominerande och fortfarande högst levande kristna teologiska traditionerna har en bestämmande funktion också inom dagens akademiska teologi, också på de sekulära universiteten.

Den kritiska uppgiften för en akademisk teolog är därför inte att strikt avskärma sig från det kyrkliga rummet, utan att erkänna relationen mellan de teologiska traditioner som växt fram i kyrkans liv och den akademiska teologitraditionens kritiska auktoritet. Universitetsväsendet har som bekant vissa av sina djupaste rötter i den kyrkliga praktiken och det finns få betydelsefulla teologer i historien som inte kan betraktas som aktörer både inom ett kyrkligt och ett kritisk akademiskt rum. Teologins akademiska rum ligger vägg i vägg med det kyrkliga rummet och dörrarna mellan dem är många. Det betyder inte att det inte finns stora principiella skillnader mellan rummen. Teologer har under moderniteten ofta varit ytterst känsliga för att man *måste* hålla isär dessa rum, och det är kanske därför det blir särskilt provocerande när Halldorf argumenterar för att man egentligen inte behöver göra någon skillnad. Men att skilja *in absurdum* leder också till okritisk teologi som blundar för att teologin i sina anspråk på universell kritisk kunskap samtidigt är historiskt och geografiskt bestämd av de teologiska traditioner som dominerat samhällets religiösa liv på den plats där universitetet finns. Jag menar att teologin i sitt akademiska rum ska vara kritisk just

på detta kontextuella sätt och alltid betona det provisoriska också i en viss kritisk hållning. Först då kan den arbeta på ett sätt som varken naivt ingår förbund med andliga och religiösa intressen eller bortser från den visdom och kunskap som ligger förborgad i de religiösa traditionerna.

Vetenskapernas drottning?

Det är i ett kunskapsamhälle viktigt att med någon grad av vetenskaplig självsäkerhet kunna säga vad som är vetenskapligt och vad som inte är det. Björk har därför rätt i sin intuition vad gäller den akademiska teologin. Vetenskapen och universiteten har hög prestige och även om det aldrig kan avgöras exakt vore det farligt om man inom dessa institutioner inte ständigt var på sin vakt mot sådant som illegitimt utger sig för att vara etablerad kunskap. Således ska teologin vid universiteten inte vara en plattform för andliga aktörer, odla konkreta former för existentiell tro eller upplåta sig för direkta andliga intressen.

På grund av den stora förändring av kunskapsläget de senaste decennierna har emellertid vetenskapens självförståelse i allmänhet förändrats och det blir för alla aktörer inom ett universitet i dag tydligt att man inte kan värja sig för olika intressen som ligger bortom det rena kunskapsöskandet.¹⁴ Kunskapsproduktionen måste också i sin helhet, kanske än mer än tidigare, ta hänsyn till osäkerheter på många plan.¹⁵ Teologins predikament är i den meningen inte större än andra vetenskapers predikament. Det som den akademiska teologen däremot fortfarande ofta får erfar, sannolikt oftare och med större kraft än andra vetenskaper, är anklagelser om att man inte är vetenskaplig, neutral och intresselös. I moderniteten har det närmast blivit den akademiska teologens andra natur att behöva försvara sitt vetenskapliga arbete – ja, sin vetenskapliga identitet – från anklagelser av detta slag. Givetvis har det i vissa fall funnits fog för sådana anklagelser, men i många fall kan man hävda att de bygger på polemiskt-sekularistiska motiv, som utifrån ett modernt förakt för religion och gudstro söker nedvärdera själva behovet av en mångfacetterad kunskapsproduktion kring religion och gudstro.¹⁶

14. Se exempelvis Stuart Ritchie, *Science Fictions: How Fraud, Bias, Negligence, and Hype Undermine the Search for Truth*, New York 2020.

15. Se exempelvis Helga Nowotny, *The Cunning of Uncertainty*, Cambridge 2015.

16. Med "mångfacetterad" menar jag här att teologin representerar ett brett och flertydigt sätt att studera fenomen som inte är enkla att avgränsa och att den måste hantera att religiösa traditioner påverkat och fortfarande påverkar såväl samhällsförhållanden som vetenskapliga traditioner och ideal. Det är själva poängen med ett teologiskt förhållningssätt till kunskapen om det som traditionellt faller in under teologins domän att vara sensibel för dessa avgränsningssvårigheter, både när man väljer att avgränsa mer strikt och när man väljer att vara mer tentativ. I den nutida debatten om teologi kontra religionsvetenskap florerar den motsatta föreställningen att man kan – och uteslutande borde – studera religion utan denna sensibilitet för det mångfacetterade i den teologiska kunskapsproduktionen. Se vidare Mattias Martinson,

Men man kan ta resonemanget ett steg vidare: genom att teologin ständigt har stått i korselden för dessa typer av anklagelser är teologin i dag också prövad i sin vetenskaplighet och därmed möjligen också skickad att mer allmänt diskutera villkoren för kritiskt tänkande och vetenskapliga dygder i en tid av osäkerhet och kamp om kunskapsprivilegier. Teologins grundläggande vetenskaplighet kan därför, menar jag, även preciseras på ett mer offensivt sätt än det som Björk erbjuder när han placerar in den teologiska uppgiften i ett rum bestämt av en generell kritisk auktoritet. Vad teologin möjligen kan göra bättre än andra discipliner är att förmedla insikten om hur bräcklig och provisorisk all kunskap är och hur formad den är av omständigheter som ytterst sätt ligger bortom horisonten för den specifika uppgift man föresatt sig att lösa.

Vid övergången från en vetenskaplig artikel (med alla dess förbehåll, avgränsningar och brasklappar) till ett pressmeddelande om samma artikel (där artikelns resultat lyfts fram som ett nytt vetenskapligt rön) sker inte sällan en stegring av anspråk som i sig själv inte nödvändigtvis är vetenskapligt legitim. Begäret efter populärt hållna slutsatser riskerar inte sällan att skymma kunskapens verkliga villkor som alltid understryker dess tentativitet.¹⁷ Annorlunda uttryckt saknar vetenskapen i vissa avseenden ett robust skydd mot de övertolkningar av resultat som självutnämnda experter ständigt gör sig skyldiga till, och plötsligt uppstår mer förvirring än upplysning när man diskuterar vad vi vet och vad vi inte vet om det ena eller det andra.

Den i moderniteten hårt ansatta akademiska teologin har här en gedigen erfarenhet av att formulera sig kring sina egna rön och upptäckter på ett självkritiskt sätt. Detta är en vetenskaplig dimension av teologin som kan sägas vara både förebildlig och beundransvärd i en tid när den akademiska kunskapsbildningens legitimitet ifrågasätts mer allmänt, både politiskt och ekonomiskt. Eftersom teologin i stort förhåller sig till material som på ett eller annat sätt representerar erfarenheten av att det alltid också finns

¹⁷”The Irony of Religious Studies: A Pro-Theological Argument from the Swedish Experience”, i Darlene L. Bird & Simon G. Smith (red.), *Theology and Religious Studies in Higher Education: Global Perspectives*, London 2009, 74–86.

17. Det finns en diskussion om ”the curse of knowledge” som lite förenklat går ut på att den som har kunskap borde bli bättre på att inse att andra runt omkring inte kan lika mycket, vilket motiverar ett vetenskapligt skrivande och talande som är anpassat för allmänheten. Detta är en självklarhet för det flesta, men det blåses av vissa debattörer upp som en viktig insikt. Den storsäljande evolutionspsykologen Steven Pinker, exempelvis, missar aldrig chansen att kritisera traditionell humaniora och dess abstrakta resonemang medan han för fram sina egna tankar och rön om människan som om han vore den första som hade tänkt dem. Indirekt förespråkar han generaliseringar och resonemang som inte tar hänsyn till vad forskare och tänkare har bidragit med tidigare. Se exempelvis Chuck Leddy, ”Exorcising the Curse of Knowledge”, *The Harvard Gazette*, 8 november 2012, <https://news.harvard.edu/gazette/story/2012/11/exorcising-the-curse-of-knowledge/>.

något som undflyr erfarenheten härrör denna förebildlighet inte bara från det faktum att teologin i en fientlig omgivning har blivit väl skickad för apologetiska strategier, den härrör framför allt från den teologiska intuitionen själv, som inte bygger på existentiell tro eller andlighet utan på en av alla kunskapssökande människor delad insikt om att det alltid finns någonting som ligger bortom vår horisont och som gör att kunskap aldrig blir något annat än provisorisk – samt att detta är en omständighet som gör att vetenskap och akademisk praxis inte bör utnyttjas som om det vore en okomplicerad tillgång till sanning. Denna apofatiska aspekt av allt mänskligt kunskapssökande står i den vetenskapliga teologins intellektuella centrum och gör att det förhånade vetenskapliga drottningsskapet blir frestande att inventera på nytt.

I en tid där vetenskap ofta görs till instrument i en politisk kamp om tolkningsföreträde i viktiga samhällsfrågor innebär teologins apofatiska intuition att den i sin vetenskaplighet även kan skydda demokratiska principer och öppenhet för det som ligger bortom ett visst intresse och blickfång. När extrema politiska krafter vill begränsa det öppna samtalsklimatet och styra in kunskapssökande mot populistiskt uppställda mål uppstår genast ett hot mot det explorativa tänkandet vars nytta ligger i att inte genast kunna omsättas i ekonomiska eller politiska termer. I länder med demokratiskt underskott är det mer sällan som den tekniska eller medicinska forskningen får ta stryk, även om sådana exempel givetvis finns. Snarare ifrågasätts studiet av komplexa sociala och kulturella frågeställningar. Forskare som inte levererar eller ens tror sig kunna leverera entydiga svar riskerar att uppfattas som relativister, politiserade och utan kontakt med den påstådda verkligheten för ”vanligt folk”.

När exempelvis radikalnationalisterna i Sverigedemokraterna får ge uttryck för sina utbildnings- och forskningspolitiska visioner blir man snabbt varse en rent repressiv anda där man vill lägga ner och begränsa möjligheterna för olika politiskt icke-önskade vetenskapliga fält, som klimatforskning och genusvetenskap.¹⁸ Mot en sådan förtryckande anda står en anda av öppenhet och samtal, som inte räds ett experimentellt tänkande och som inte räds en situation där många olika perspektiv står bredvid varandra i en

18. Vi har sett denna tendens i det svenska politiska samtalet om exempelvis genusvetenskap, där företrädare för Sverigedemokraterna motionerat om ett stopp av finansieringen för sådan utbildning vid svenska lärosäten. Tobias Andersson, ”Stoppa finansieringen av genusteori inom högre utbildning”, Motion 2019/20:813, *Sveriges riksdag*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/stoppa-finansieringen-av-genusteori-inom-hogre_H702813, besökt 2024-01-29. En rapport om läget i det närmast autokratiska Ungern finns här: ”Demokrati och akademisk frihet – exemplet Ungern”, *Kungliga Vetenskapsakademien*, 10 december 2019, <https://www.kva.se/nyheter/demokrati-och-akademisk-frihet-exemplet-ungern/>.

pågående diskussion om kunskapen och kunskapens osäkerhet och ofrånkomliga gränser.

Detta får inte förväxlas med en relativistisk anda. Om det jag ovan har kallat ”strategisk relativism” kan nyttjas för att underminera den kritiska auktoriteten, består självkritiken i en djupt anti-relativistisk vilja att förstå mer av den kritiska auktoritetens undflyende väsen och potential. Det leder oundvikligen till konflikter och sanningstrider. Man har alltid skyldighet att tala om vad man uppfattar som rätt och fel, även i ett fritänkande sammanhang. Teologin är i det fritänkande sammanhanget fullt närvarande som en vetenskap med djup erfarenhet av att syna vetenskapens och kunskapssträvandets egna inneboende repressiva tendenser, påpeka fel, brister och orealistiska förhoppningar. Det saknas nämligen inte vetenskapliga företrädare som helst alltid skulle se sitt eget perspektiv dominera på bekostnad av andras.

Två saker bör textas ut i detta sammanhang, som möjligen kan knytas till frågan om teologins vetenskapliga drottningsskap och dess uppgifter. För det första, och mer defensivt, kan teologin som vetenskaplig verksamhet, genom sitt fundamentala intresse för det mest undflyende och svårbemästrade, bidra till att den allmänmänskliga erfarenheten av kunskapens provisorium inte förtigs eller glöms bort i den allmänna strävan efter vetenskaplig uppmärksamhet, prestige eller politisk nytta. För det andra, och mer offensivt, kan teologin ge röst åt den *gemensamma* känslan av att det måste finnas något mer bortom det vi kan erfara här och nu och som med rätt perspektiv ger sig tillkänna som en ”provisoriets välsignelse”. Ett sådant ”drottningsskap” karaktäriseras inte av absolutism, prestige eller direkt vetenskapligt inflytande, utan av vetenskapligt tjänande. Teologin blir en drottninglik hjälpvetenskap.

De två ”uppgifterna” för denna vetenskap är i princip inte möjliga att separera från varandra och de är på det hela taget inga uppgifter som kan utföras aktivt. Snarare pekar de mot en annan uppgift, nämligen att i en tid av enorm fragmentering, mångfald och föränderlighet hålla levande minnet och insikten om kunskapens teologiska urgrund i sökandet efter ett större sammanhang, som i sista hand ger sig till känna i all vetenskaplig verksamhet, men som i den ofta ratade akademiska teologin har en särskild möjlighet att få spelrum. Med Mårten Björks ord kan den akademiska teologin

å ena sidan, tyckas sakna den kärlek eller desperation som konfessionen innebär, eftersom den inte manar till ett existentiellt engagemang [...] Men den akademiska teologin har å andra sidan tankelekens glans

och eftersträvar att säga något vetenskapligt sant om det som även kan tyckas vara rent nonsens.¹⁹

Och kanske kan desperationen och tankeleken till och med stråla samman i det kritiska engagemang, som för vetenskapen också är existentiellt? ▲

SUMMARY

In this article, Mårten Björk's distinction between two rooms of academic and spiritual practice is problematized from the perspective of a basic recognition of the importance of Björk's contribution. If there is a need to emphasize critical authority as fundamental for academic activities in the university, as Björk claims, the problem discussed in this article is that critical authority never comes in any clean och absolute form. Different disciplines may have slightly different understandings of the critical tasks and offer different perspectives on what is more or less fundamental in the production of knowledge. These are often competing in an academic context where the disciplinary traditions are clashing and the material resources are sparse. Hence the academy is at best agonistic in its critical endeavour. It is furthermore argued that theology is very well equipped to put forward perspectives that pinpoint this basic weakness in all practical context where production of knowledge is at hand, since theology has itself been deeply questioned in its ambitious project of grasping for the ultimate.

19. Björk, "Akademisk teologi som universell kunskapsform", 244–245.